

УДК 342.1:323:364.14

В. Попова

СОЦІАЛЬНІ ПРАВА ЛЮДИНИ – ОСНОВА СОЦІАЛЬНОЇ ДЕРЖАВИ

Проаналізовано соціальні права людини у сфері теорії конституційного права як теоретичної категорії, ознаки соціальної держави та об’єкта реалізації соціальної політики держави. Проведено загальнотеоретичне дослідження концептуальних основ соціальних прав людини та порівняльно-правовий аналіз норм Конституції України.

Ключові слова: соціальні права людини, соціальна політика держави, соціальна функція держави, соціальні цінності, соціальний захист, конституційні права.

Динамічний світовий суспільний розвиток диктує Україні демократичні цінності, природним наслідком яких є розвиток соціальної держави, політика якої має бути спрямована на створення умов, що забезпечують гідне життя і вільний розвиток кожного громадянина. Соціальна держава це шлях до досягнення суспільного гуманізму та прогресу у розвитку суспільства через розвиток кожного з його членів. Сучасна соціальна держава ґрунтується саме на демократичних тенденціях. Однією з обов’язкових ознак, що відрізняє соціальну державу від інших, є конституційне закріплення основних соціальних прав людини і громадянина, а також проведення політики, спрямованої на їх забезпечення і захист.

У час, коли Україна перебуває на шляху удосконалення своїх систем, вивчення основних соціальних прав людини, особливостей їх прояву у практиці державного управління та ролі під час формування та реалізації соціальної політики, набуває актуальності в Україні як одного із складових елементів інституту соціально-правового статусу людини і громадянина та визначення їх місця в системі основних прав і свобод людини та громадянина.

Питанню з’ясування суті соціальної держави присвячено праці багатьох сучасних науковців. Це, зокрема, такі вітчизняні вчені, як: О. Мордовець, Н. Пильгун, А. Сіленко, Л. Четверікова, В. Якубенко, А. Рибалкин, А. Чернега, В. Куценко, В. Удовиченко, Я. Остафійчук, О. Панкевич, Л. Четверікова. У зарубіжній науці різні аспекти соціальної держави освітлено у працях В. Абендрога, Д. Белла, Д. Геллера, Б. Дікона, Ф. Ноймана, М. Халмс та інших.

Але наука потребує співвідношення з реаліями життя та має встигати за часом. Ми вважаємо, що дотримання та реалізація соціальних прав – найважливіша функція соціальної держави і водночас її фундамент. Та, на жаль, питання місця та функціонального спрямування соціальних прав людини у контексті соціальної держави вивчено недостатньо. На нашу думку, це пов’язано з тим, що система заходів та дій, яку традиційно вважали соціальною політикою як складовою соціальної держави у Радянському Союзі дуже відрізняється від того явища, що існує на сьогодні.

Мета статті – вивчення ключових моментів соціальної держави саме в аспекті соціальних прав людини.

Однією з ознак сучасної держави є втрата нею міцної класової організації. Різні класи поступово “розчиняються” у загальній соціальній організації громадянського суспільства, виникає дедалі більше можливостей для переходу людей з одного класу в інший. Держава припиняє бути знаряддям забезпечення класового панування, а отже, цілковито втрачає своє експлуататорське спрямування, стає державою соціальною.

Сутністю цього типу держави є об'єднання всіх соціальних груп населення, націй і народностей в єдине ціле, яке визначається поняттям “громадянське суспільство”.

Принципова відмінність соціальної держави від попередніх типів експлуаторської держави полягає у тому, що основною її метою є забезпечення захисту й обслуговування інтересів усього суспільства загалом, а не певної його частини. Така держава побудована на визнанні прав, свобод і законних інтересів людини як вищої цінності, пріоритеті прав людини над інтересами інших учасників суспільних відносин (суб'єктів господарювання, державних органів, посадових осіб тощо) [1].

Вивчаючи умови становлення ідей та принципів соціальної держави, можна впевнено сказати, що це поняття не могло б скластися без таких величних властивостей, як права людини. Тому у своєму становленні та розвитку права людини й соціальна держава нероздільні. Верховенство права та пріоритет прав людини – це не просто властивості, якості соціальної держави, що у підсумку є її метою, якій підпорядковані усі інші її характеристики.

Рухаючись вперед суспільство отримало можливість встановити нові параметри відносин між державою й особою, що пов'язані обов'язком держави вживати заходів та сприяти забезпеченню та захисту прав людини. Саме так виникла ідея соціальної держави, принцип якої, що в тій чи іншій формі відображений у конституціях багатьох країн, пов'язаний з необхідністю гарантувати економічні та культурні права населенню. Але міжнародною спільнотою визнається питання про необхідність соціальної направленості держави та гарантування соціальних прав людини.

Г. Гетьман визначає соціальну державу як таку, що прагне і здатна здійснювати політику, спрямовану на забезпечення громадських прав для всіх членів суспільства, гарантування умов гідного життя людей, а також створює умови для вільного і всебічного розвитку особистості та забезпечує реалізацію втілених у законній формі інтересів кожного громадянина у поєднанні з інтересами всього суспільства [2]. Кожна цивілізована держава здійснює політику, спрямовану на створення системи соціального забезпечення та охорони здоров'я, працевлаштування населення, підтримку незабезпечених громадян, недопущення соціальних конфліктів і потрясінь у суспільстві тощо. Термін “соціальна держава” акцентує увагу на одній з важливих функцій держави – її активному впливі на соціальну сферу життєдіяльності суспільства, здатності здійснювати ефективну соціальну політику в інтересах найширших верств населення. Уперше принцип соціальної держави закріплено у ст. 20 Конституції ФРН 1949 р. та ст. 1 Конституції Франції 1958 р. [3, 4]. У 1960 – 1980-х рр. його взяли на озброєння більшість розвинених країн Заходу, а в 1990-х рр. – закріпили майже всі конституції постсоціалістичних держав. Це стосується й України. За ст. 1 Конституції України, Україна є соціальною, а людина, її життя, здоров'я, честь і гідність визнаються найвищими соціальними цінностями.

На нашу думку, основними принципами соціальної держави є справедливість, повага до гідності людини, відповідальність, подолання формально-юридичної рівності з метою усунення значних розбіжностей між матеріальними статусами індивідів. Реалізувати їх можна лише на основі вже сформованих і випробуваних на практиці принципів правової держави. Метою соціальної держави є не усунення нерівності, а “вирівнювання нерівності” шляхом ліквідації різниці в майновому становищі, підвищення соціального статусу індивіда та забезпечення та захисту його прав.

Аналізуючи концептуальний підхід до визначення поняття “соціальна держава”, можна зробити висновки, що основні характеристики та принципи цього феномена відбудували фундамент основним напрямом соціальної політики.

Отже, до основних напрямів соціальної політики необхідно зарахувати: охорону праці та здоров'я людей; встановлення гарантованого мінімального розміру оплати праці і регулювання доходів загалом; забезпечення державної підтримки сім'ї, материнства, батьківства і дитинства, інвалідів та громадян похилого віку; розвиток системи соціальних служб; встановлення гарантій соціального захисту – які, по суті, є конституційними обов'язками держави у соціальній сфері. Але перелічені напрями соціальної політики, також можна віднести і до переліку соціальних прав людини.

У вітчизняній науці державного управління феномену соціальних прав людини відведено невисоке місце. Саме питання реалізації та захисту соціальних прав людини не набуло великого значення, про це свідчить те, що термін “соціальні права” рідко вживається у законодавчих та підзаконних актах. Можна підсумувати, що важливість питання недооцінено.

В Україні у 90-ті рр. XX ст. – на поч. XXI ст. характеризувалися масовими і грубими порушеннями соціальних прав із боку державних органів та органів місцевого самоврядування, а також недостатньою ефективністю судового захисту даних прав. Уповноважений з прав людини в Україні та Комісія з прав людини при Президентіві України неодноразово констатували, що масові порушення основних соціальних прав громадян як і раніше залишаються головним джерелом соціальної напруженості.

Соціальні права людини підкреслюють коло можливостей і домагань людей на реалізацію їх потреб. Вони можуть проявлятися у спільному проживанні, у колективній продуктивній діяльності тощо. Але, в юридичній літературі не існує єдності щодо того, які права треба відносити до соціальних. Так, одні автори відносять до них, поряд з правом на соціальний захист, правом на житло, правом на достатній життєвий рівень та правом на охорону здоров'я, такі права, як право на працю, право на відпочинок, право на страйк, право на освіту, право на доступ до культурних цінностей, право на безпечне довкілля, а також право на сім'ю та право на свободу світогляду і віросповідання (табл. 1) [5, 6].

Таблиця 1

Поняття та зміст соціальних прав людини, закріплених Конституцією України [7]

№ з/п	Стаття Конституції	Вид соціального права	Розкриття змісту виду соціального права
1	2	3	4
1	Ст. 43	Право на працю	<p>Це право включає можливість заробляти собі на життя працею, яку він вільно обирає або на яку вільно погоджується.</p> <p>Держава має створити умови для повного здійснення громадянами права на працю, гарантувати рівні можливості у виборі професії та роду трудової діяльності, реалізовувати програми професійно-технічного навчання, підготовки і перепідготовки кадрів відповідно до суспільних потреб.</p> <p>Також зазначається, що використання примусової праці забороняється.</p> <p>Кожен має право на належні, безпечні і здорові умови праці, на заробітну плату, не нижчу від визначеної законом.</p> <p>Громадянам гарантується захист від незаконного звільнення, а також захист на законодавчому рівні своєчасного отримання винагороди за працю</p>

Продовження табл. 1

1	2	3	4
2	Ст. 44	Право на страйк для захисту своїх економічних і соціальних інтересів	Ті, хто працює, мають право на страйк для захисту своїх економічних і соціальних інтересів. Порядок здійснення права на страйк встановлюється законом з урахуванням необхідності забезпечення національної безпеки, охорони здоров'я, прав і свобод інших людей. Ніхто не може бути примушений до участі або до неучасті у страйку. Заборона страйку можлива лише на підставі законодавства
3	Ст. 45	Право на відпочинок	Це право забезпечується через надання днів щотижневого відпочинку, а також оплачуваної щорічної відпустки, встановленням скороченого робочого дня щодо окремих професій і виробництв, скороченої тривалості роботи у нічний час
4	Ст. 46	Право на соціальний захист	Право на соціальний захист включає право на забезпечення громадян у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом. Це право гарантується загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням за рахунок страхових внесків громадян, підприємств, установ і організацій, а також бюджетних та інших джерел соціального забезпечення; створенням мережі державних, комунальних, приватних закладів для догляду за непрацездатними. Важливо зауважити, що пенсії, інші види соціальних виплат та допомоги, що є основним джерелом існування, мають забезпечувати рівень життя, не нижчий від прожиткового мінімуму, встановленого законом
5	Ст. 47	Право на житло	Держава має створити умови, за яких кожний громадянин матиме змогу побудувати житло, придбати його у власність або взяти в оренду. Громадянам, які потребують соціального захисту, житло надається державою та органами місцевого самоврядування безоплатно або за доступну для них плату, відповідно до законодавства. Держава зобов'язується надати захист громадянам, яких примусово намагаються позбавити житла, оскільки, відповідно до Конституції України, ніхто не може бути примусово позбавлений житла інакше як на підставі закону за рішенням суду
6	Ст. 48	Право на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї	Цей вид права включає достатнє харчування, одяг, житло

Закінчення табл. 1

1	2	3	4
7	Ст. 49	Право на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування	Держава має забезпечити охорону здоров'я через фінансування відповідних соціально-економічних, медико-санітарних і оздоровчо-профілактичних програм, а також має створити умови для ефективного і доступного для всіх громадян медичного обслуговування. У державних і комунальних закладах охорони здоров'я медична допомога має бути надана безоплатно. Також у статті зазначено, що необхідно сприяти розвитку лікувальних закладів усіх форм власності на державному рівні та дбати про розвиток фізичної культури і спорту, забезпечувати санітарно-епідемічне благополуччя

Ступінь реалізації людини характеризується наявністю різних відповідних їй прав. Можливість реалізації соціальних сил людини, яка відображається і закріплюється в правах, меншою мірою залежить від біологічних факторів. Однак реалізація соціальних прав є не менш необхідною умовою існування людини. Оскільки відсутність можливості реалізації своїх сил в соціальній сфері не просто обмежує людину, але й, більше того, не дозволяє суспільству взаємодіяти з нею.

Висновки

Заперечення соціального в людині рівнозначно запереченню самого суспільства, адже без людей воно не може існувати. А людина без соціальної компоненти – це вже не людина. Але не тому, що соціальне в ній – це найбільш значиме, а тому, що тільки реалізація сутності у формі взаємозв'язку природного, соціального і духовного може призвести до того результату, який називається “сучасна людина”.

Пропонуємо визначити “конституційні соціальні права людини і громадянина” як гарантовані державою можливості задоволення життєвих потреб людини, її гідного життя і вільного розвитку. Вони стосуються підтримки і нормативного закріплення соціального життя індивіда, визначають положення людини у сфері праці та побуту, зайнятості, добробуту, соціальної захищеності з метою створення умов, за яких люди можуть бути вільні від страху і нужди.

На даному етапі розвитку соціальної держави в Україні здійснюється реформа системи соціального забезпечення (зокрема пенсійна реформа та реформа охорони здоров'я). Однак цілісна несуперечлива концепція забезпечення та захисту основних соціальних прав людини і громадянина в Україні відсутня.

Однією із найважливіших проблем, що виникають при реалізації основних прав і свобод, зокрема і соціальних, є питання про сфери їх застосування, а також обсяг свободи в змісті кожного з переліку прав. На жаль, конституційні норми відображають переважно, опосередкований тип діяльності держави в соціальній сфері. Не сформульована чітка і пряма відповідальність держави перед людиною і громадянином, а також індивіда перед державою. Адже гідне життя може бути забезпечене в тому випадку, якщо кожній людині будуть надані належні і рівні можливості задоволення всіх первинних життєвих потреб: у праці, харчуванні, житлі, охороні здоров'я та освіті.

Література

1. Філонов О. В. Основи демократії. Права людини та їх забезпечення в умовах суспільних змін [Текст] : навч. посіб. / О. В. Філонов, В. М. Суботін, В. В. Пашугін [та ін.]. — К. : Знання, 2008. — 215 с.
2. Гетьман Г. П. Чи стане Україна соціальною державою? Бесіди про конституцію [Текст] / Гетьман Г. П., Килимник Ю. В. — К. : Пресс, 1996. — 187 с.
3. Конституція Франції від 1958 року [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.conseil-constitutionnel.fr/conseil-constitutionnel/root/bank_mm/constitution/constitution_russe_version_aout2009.pdf.
4. Конституція ФРН від 1949 року [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://proektua.org/uploads/zakon/Constitution_of_Germany.pdf.
5. Щедрова Г. П. Громадянське суспільство і соціальна, демократична, правова держава: становлення, функції, тенденції розвитку в сучасній Україні [Текст] : автореф. дис... докт. політ. н. / Г. П. Щедрова. — К. : [б. в.], 1996. — 35 с.
6. Мандебура Т. О. Соціальна політика періоду ринкової трансформації та питання її законодавчого забезпечення [Текст] / Т. О. Мандебура. — К. : Юрінком, 1997. — 68 с.
7. Конституція України від 1996 року [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.

V. Popova

SOCIAL HUMAN RIGHTS AS THE FOUNDATION OF THE SOCIAL STATE

Social rights in the sphere of constitutional law theory as a theoretical category, characteristics of the social state and the object of state social policy realization are analysed. The general theoretical study of the conceptual foundations of social rights of a person and comparative and legal analysis of the provisions of the Constitution of Ukraine are conducted.

Key words: social rights of a person, social policy of the state, social function of the state, social values, social security, constitutional rights.